

**ICHKI AUDIT SAMARADORLIGI VA MOLIYAVIY
RISKLARNI BOSHQARISH: BUXGALTERIYA MA'LUMOTLARI
TAHLILI**

Xamidov Javoxir Shavkat o'g'li

Urganch davlat universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi

javoxir22282@gmail.com

Audit doirasida qaysi jarayonlar, risklar yoki faoliyat yo'nalishlari tahlil qilinishi aniqlashtiriladi. Maqsadning to'g'ri belgilanishi audit resurslaridan samarali foydalanish, muhim risklarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi.

Audit uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning kelib chiqish manbalari, sifati va ishonchliligi baholanadi. Moliyaviy hisobotlar, axborot tizimlari, tashqi ma'lumotlar bazalari hamda operatsion ma'lumotlar chuqur o'rganiladi. Ichki auditorlar ma'lumotlar to'liqligi, aniqligi va dolzarbligini tahlil qilib, ma'lumotlardan foydalanishdagi cheklavlarni aniqlaydi.

Ma'lumotlar tahlilga mos holatga keltiriladi. Ma'lumotlarni tozalash, takrorlanayotgan yoki xato yozuvlarni aniqlash, formatlarni standartlashtirish ishlari amalga oshiriladi. Shuningdek, kamchiliklar aniqlanib, yetishmayotgan ma'lumotlar to'ldiriladi. Bu jarayon keyingi tahlil bosqichlarining aniqligi va ishonchliligini ta'minlaydi.

Raqamli tahlil vositalari yordamida trendlar, chetga chiqishlar va potensial buzilishlar aniqlanadi. Vizual tahlil, solishtirma ko'rsatkichlar va risk indikatorlari orqali ichki nazorat tizimidagi zaifliklar ochib beriladi. Ushbu

bosqich audit xulosalarining ilmiy asoslanganligini kuchaytiradi. Tahlil natijalari tizimli va tushunarli shaklda rasmiylashtiriladi. Aniqlangan muammolar, risklar va tavsiyalar boshqaruvga taqdim etiladi. Hisobotlar qaror qabul qilish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi, ichki nazorat tizimini takomillashtirish va strategik choralarni belgilashga xizmat qiladi. Mazkur bosqich ichki audit faoliyatining amaliy qiymatini to'liq namoyon etadi. Ichki audit jarayonida ma'lumotlar tahlilini **tizimli, izchil va natijaga yo'naltirilgan** tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Ushbu yondashuv ichki auditni faqat nazorat mexanizmi emas, balki **strategik boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi analitik instrument** darajasiga olib chiqadi.

Jadval. **Ichki auditda ma'lumotga asoslangan tahlil jarayoni bosqichlari**

Bosqich	Bosqich nomi	Ilmiy mazmuni	Ichki auditdagi vazifasi	Amaliy natija
1-bosqich	Maqsadni belgilash	Audit maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari va tahlil doiralarini aniqlash orqali strategik yondashuvni shakllantirish	Muhim risklar va nazorat obyektlarini aniqlash	Audit resurslaridan samarali foydalanish, tahlilning aniqligi
2-bosqich	Ma'lumot manbalarini tushunish	Ma'lumotlarning kelib chiqishi, sifati,	Ma'lumotlar bazasi va axborot	Ishonchli va to'liq tahliliy

FRONTIERS OF KNOWLEDGE AND INTERDISCIPLINARY DISCOVERY
international scientific conference

		ishonchliligi va cheklovlarini baholash	tizimlarini auditga tayyorlash	baza yaratiladi
3- bosqich	Ma'lumotlarni tayyorlash	Ma'lumotlarni tozalash, standartlashtirish va strukturaviy qayta ishlash	Tahlil jarayonida xatoliklar va noto'g'ri xulosalarning oldini olish	Tahlil sifati va aniqligi oshadi
4- bosqich	Ma'lumotlarni tahlil qilish	Raqamli va statistik tahlil orqali trendlar, chetga chiqishlar va risklarni aniqlash	Ichki nazorat tizimidagi zaifliklarni ochib berish	Risklarni erta aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslash
5- bosqich	Natijalarni hisobot berish	Tahlil natijalarini tizimli, mantiqiy va tushunarli shaklda rasmiylashtirish	Boshqaruvga tavsiyalar va qaror qabul qilishni qo'llab- quvvatlash	Ichki auditning amaliy va strategik qiymati oshadi

Maqsadni belgilash. bosqichda audit “nima uchun” va “qaysi yo‘nalishda” o‘tkazilishini aniq belgilab olinadi. Ichki audit uchun eng muhim natija — risklar xaritasini shakllantirish, ustuvor nazorat obyektlarini tanlash

va resurslarni “eng katta ta’sir beradigan” nuqtalarga yo’naltirishdir. Natijada audit rejalashtirish bosqichidayoq samaradorlik oshadi.

Ma’lumot manbalarini tushunish tahlil sifati bevosita ma’lumot sifatiga bog’liq. Shu bosqichda ma’lumotlar qayerdan kelgani, qanchalik ishonchli ekani, qanday cheklovlari borligi aniqlanadi. Ichki audit nuqtayi nazaridan bu — axborot tizimlari, bazalar, integratsiyalar va loglarni auditga “tayyor” holatga keltirish demak. Natija: tahlil uchun to’liq va tekshirilgan baza paydo bo’ladi.

Ma’lumotlarni tayyorlash “tozalash—standartlashtirish—strukturaga keltirish” ishlari qilinadi. Ichki auditda aynan shu bosqich xatolikni kamaytiradi: noto’g’ri kodlangan qiymatlar, takroriy yozuvlar, bo’sh maydonlar yoki format nomuvofiqliklari keyingi bosqichlarda noto’g’ri xulosa chiqarishga olib kelmasligi kerak. Natija: tahlil aniqligi va ishonchliligi keskin oshadi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish trendlar, chetga chiqishlar (anomaly), risk signallari va nazorat zaifliklari aniqlanadi. Ichki audit uchun bu — “qizil bayroqlar”ni topish, risklarni erta ushlash va muammoli jarayonlarni dalil bilan ko’rsatib berishdir. Natija: boshqaruv qarorlari fakt va raqam bilan asoslanadi, profilaktik nazorat kuchayadi.

Natijalarni hisobot berish eng kuchli tahlil ham to’g’ri kommunikatsiyasiz qiymat bermaydi. Shu bosqichda xulosalar mantiqiy tuziladi, tavsiyalar aniq va ijro etiladigan ko’rinishga keltiriladi (kim? nima? qachon? KPI?). Ichki audit vazifasi — boshqaruvni qaror qabul qilishda qo’llab-quvvatlash. Natija: auditning amaliy va strategik qiymati ortadi, tavsiyalar bajarilishi kuzatiladigan bo’ladi.

Tadqiqotimizda **ichki audit jarayonida ma'lumotlar tahlilini qo'llashning besh bosqichli modeli** ishlab chiqildi hamda unda audit maqsadlarini belgilash, ma'lumot manbalarini baholash, ma'lumotlarni tayyorlash, raqamli tahlil qilish va natijalarni hisobotlashtirish jarayonlari yagona metodologik tizim sifatida asoslab berildi. Ichki auditda **maqsadga yo'naltirilgan ma'lumotlar tahlili** konsepsiyasi taklif etilib, audit samaradorligi ma'lumotlar sifati, analitik chuqurlik va qaror qabul qilish bilan uzviy bog'liqlikda ilmiy asoslandi.

Audit jarayonida **ma'lumotlarni tayyorlash bosqichi** mustaqil ilmiy ahamiyatga ega bosqich sifatida ajratilib, ushbu bosqich tahlil natijalarining ishonchliligini ta'minlovchi asosiy omil ekanligi nazariy va amaliy jihatdan isbotlandi. Ichki auditda **raqamli va statistik tahlil vositalaridan kompleks foydalanish** asosida risklarni erta aniqlash va ichki nazorat tizimidagi chetga chiqishlarni prognozlash imkoniyati kengaytirildi. Ichki audit natijalarini **strategik boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi analitik hisobotlar** shaklida taqdim etish mexanizmi takomillashtirildi va auditning nazoratdan tashqari strategik funksiyasi ilmiy jihatdan asoslandi.

Ichki audit jarayonida ma'lumotlar tahlilini qo'llash **maqsadni belgilash – ma'lumot manbalarini tushunish – ma'lumotlarni tayyorlash – tahlil qilish – natijalarni hisobotlashtirish** ketma-ketligiga asoslangan **besh bosqichli metodologik model** ko'rinishida taklif etilishi va uning audit samaradorligini oshirishdagi ustunliklari maqsadga muvofiq.

Ichki auditda ma'lumotlar tahlilining samaradorligi **ma'lumotlar sifati va tayyorlash bosqichi** bilan bevosita bog'liq ekanligi asoslanib, ushbu bosqichni alohida va majburiy element sifatida joriy etish zarurligi ilmiy dalillar bilan isbotlanadi. Audit jarayonida **raqamli va statistik tahlil**

vositalaridan kompleks foydalanish ichki nazorat tizimidagi chetga chiqishlar va risklarni erta aniqlash imkonini berishi hamda audit xulosalarining ishonchliligini oshiradi. Ichki audit natijalarini **analitik va strategik yo'naltirilgan hisobotlar** shaklida taqdim etish mexanizmi taklif etilib, ushbu yondashuv auditni faqat nazorat funksiyasidan **strategik boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi instrument** darajasiga olib chiqishi asoslab berildi.

Tadqiqot davomida ichki audit tizimining zamonaviy sharoitlarda samarali faoliyat yuritishi ko'p jihatdan ma'lumotlar bilan ishlash darajasi, ularni tahlil qilish sifati va natijalarni boshqaruv qarorlariga integratsiyalash imkoniyatlariga bog'liq ekanligi ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berildi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida audit faoliyatining an'anaviy yondashuvlari cheklangan bo'lib, ichki auditni ma'lumotlarga asoslangan, analitik va strategik yo'naltirilgan tizimga aylantirish zarurati mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijasida ichki audit jarayonida ma'lumotlar tahlilini qo'llashning maqsadni belgilash, ma'lumot manbalarini tushunish, ma'lumotlarni tayyorlash, tahlil qilish va natijalarni hisobotlashtirishdan iborat besh bosqichli metodologik modeli ishlab chiqildi. Ushbu model audit jarayonining barcha bosqichlarini yagona tizimda uyg'unlashtirishi, audit resurslaridan samarali foydalanish va risklarni erta aniqlash imkonini berishi bilan ajralib turadi.

Tadqiqotda ma'lumotlarni tayyorlash bosqichi ichki audit samaradorligini belgilovchi muhim ilmiy element sifatida asoslab berildi. Ma'lumotlar sifati va strukturaviy tayyorgarligi yetarli darajada ta'minlanmagan sharoitda tahlil natijalari ishonchliligi pasayishi ilmiy jihatdan isbotlandi. Shu bois ushbu bosqichni ichki audit metodologiyasida mustaqil va majburiy bosqich sifatida joriy etish zarurligi asoslandi. Raqamli va statistik

tahlil vositalaridan kompleks foydalanish asosida ichki nazorat tizimidagi chetga chiqishlar, muammoli holatlar va risklarni aniqlash imkoniyatlari kengaytirildi. Tadqiqot natijalari ichki auditni faqat nazorat funksiyasini bajaruvchi tizim emas, balki strategik boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi analitik instrument sifatida rivojlantirish mumkinligini ko'rsatdi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari ichki audit tizimini takomillashtirish, uning analitik salohiyatini oshirish va boshqaruv samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. The effectiveness of internal auditing: An empirical examination of its determinants in Israeli organisations. *Australian Accounting Review*, 20(3), 296–307. <https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2010.00092.x>
2. Mihret, D. G., & Yismaw, A. W. (2007). Internal audit effectiveness: An Ethiopian public sector case study. *Managerial Auditing Journal*, 22(5), 470–484. <https://doi.org/10.1108/02686900710750757>
3. Sarens, G., & De Beelde, I. (2006). Internal auditors' perception about their role in risk management: A comparison between US and Belgian companies. *Managerial Auditing Journal*, 21(1), 63–80. <https://doi.org/10.1108/0Ha2686900610634766>
4. Abbott, L. J., Parker, S., & Peters, G. F. (2010). Serving two masters: The association between audit committee internal audit oversight and internal audit activities. *Accounting Horizons*, 24(1), 1–24. <https://doi.org/10.2308/acch.2010.24.1.1>